Zlatko Vince

ZAOKRET U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU POTKRAJ 19. STOLJEĆA

I. POJAVA »HRVATSKOG PRAVOPISA« IVANA BROZA (1892)

1. Rasprave o prednosti »fonetskog« načina pisanja

Sedamdesetih i osamdesetih godina prestaju djelovati glavni predstavnici filoloških škola: Kurelac umire 1874, Kuzmanić 1879, a Veberova je djelatnost osamdesetih godina već neznatna.

Upravo iste 1889. godine, kada umire Veber, odlučila je vlada riješiti problem jedinstvenoga školskog pravopisa. »Osobiti odbor, u koji su bili pozvani strukovni učitelji, raspravio je u nekoliko sjednica to pitanje i izrekao svoje uvjerenje, *da je od prijeke potrebe za škole jedan pravopis, a taj treba da je osnovan na načelima fonetičkoga pisanja.*«[1] Vlada, Odio za bogoštovlje i nastavu, postavila je početkom 1892. sveučilišnog profesora za hr-

[1] Dr. Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, 1893, str. IV.

vatsku filologiju Armina Pavića za revizora svih knjiga što će se tiskati o njezinu trošku, a Ivanu Brozu naložila da izradi pravila za pravopis i pravopisni rječnik.[2]

Za uvođenje »fonetskog« pravopisa u hrvatsko školstvo imao je odlučnog utjecaja, pored Armina Pavića i Tomo Maretić. Petar Skok kaže da je Maretićeva »zasluga, što je g. 1892, kad prvi put ulazi u sabor, definitivno provedena pravopisna reforma u hrvatskim školama i uredima uvođenjem Vukova pravopisa latinskim slovima. Ova reforma bila je započeta 1889, kad je tamošnji odjelni predstojnik dr. Stjepan Spevec bio sazvo anketu o pitanju pravopisa. Ova se anketa odlučila za Vukov fonetski pravopis... Kako su u unionističkoj stranci bili Hrvati kao i Srbi, ova se reforma mogla lako provesti.«[3]

Već 1884. počinje Maretić u »Viencu« svojim člancima braniti fonološki pravopis. Kasnije, 1889, Maretić objavljuje u dva nastavka u »Viencu« obranu fonološkog pisanja. Te iste godine, kako je već rečeno, sazvao je S. Spevec, referent pravosudnog i nastavnog odjeljenja Hrvatskog sabora, anketu o pravopisnim pitanjima.

Maretić u svome članku na početku izričito tvrdi da je »naša kr. zemaljska vlada odlučila u školske knjige uvesti fonetički pravopis mjesto dosadašnjega etimologičkoga«, pa zato hrvatsku književnost čeka velika reforma. Svjestan je da fonetski način pisanja neće prihvatiti književnici i javni život odmah »ali spoljašnji oblik biće zacijelo za deset-dvadeset ili nješto više godina posve drukčiji nego li je danas: dok su današnji hrvatski pisci, koji pišu fonetički posve rijetki, a ono će za dva ili tri decenija današnji razmjer izmegju fonetika i etimologa biti upravo prevrnut, onda će se na prste moći izbrojiti pisci, koji će se držati etimologičkoga pravopisa«.[4]

Fonetski će dakle pravopis prihvatiti tek školska djeca, a zatim tadašnje generacije u školi u svoje fonetsko pisanje; kasnije će ga ponijeti u život i u književnost. Ljudi se, vele, protive promjenama, naučili su etimologiju i etimološko pisanje, što im je postala druga narav, pa se zbog toga ne žele odvikavati od onoga što su jednom već bili usvojili. Ali ti isti psihološki zakoni djelovat će i ubuduće, pa će svršeni učenici, sutrašnji javni radnici i književnici, ostati kod fonetike, a strana će im se činiti etimologija, jer »školske će knjige biti fonetičke, zadaće i drugo trebaće pisati fonetički, i tako će joj fonetika postati druga narav. Ta će mladež odrasti, od nje će biti ljudi, koji će osugjivati etimologičko pisanje možda ne sa manjom žestinom nego što danas mnogi pisci

---

[2] Dr. Ivan Broz, *n. d.*, str. IV—V.

[3] Petar Skok, *Tomo Maretić (nekrolog)*, »Ljetopis JAZU«, knj. 54, str. 326.

[4] »Vienac«, 1899, str. 712—718, 729—734.

i nepisci osuđuju fonetičko. Kako se dakle vidi, odluka će naše visoke vlade imati dosta znatnijih pošljedica u budućnosti.«[5]

Maretić postavlja hipotetske prigovore protiv fonetike i odmah na njih negativno odgovara, odbijajući ih. Tako smatra da Englezi i Francuzi imaju razloga za etimološko pisanje u svojim jezicima, ali »našljedujmo Talijane i Španjolce, kojima je jezik proziran kao i naš, pa pišu fonetički«.

Česi, Poljaci i Rusi pišu, istina, etimološki, ali su nama bliži Srbi »koji su prava naša braća, krv od naše krvi, kost naše kosti«, a potpuno jedinstvo između Srba i Hrvata u jeziku i u pravopisu »mnogo nam je potrebnije nego li fantastička t.j. nikomu nužna sloga izmegju hrvatskog i ruskog, hrvatskog i češkog ili poljskog pravopisa.«[6]

Odbija i prigovor da bi fonetski pisane riječi bile manje razumljive nego etimološki pisane. Da Hrvati pišu i Kurelčevim pravopisom, koji je najetimologičniji, ipak bi se dogodilo da se neke riječi moraju pisati na isti način: *biti* (sein, schlagen), *pasti* (fallen, weiden), *kosa* (Sense, Haar), *jarci* (jarak, jarac). Kladio bi se, veli Maretić, o tisuću forinti, odnosno prestao bi pisati fonetski ako bi mu tko našao u Karadžićevim i Daničićevim djelima samo jednu rečenicu koja bi mu »kvarila smisao samo za to, što je u njoj jedna riječ napisana fonetički«.[7]

Iste te godine 1889. izdao je u Dubrovniku Marcel Kušar *Nauku o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*, ali Maretić nije njome zadovoljan, u prvome redu zbog toga što se Kušar obazirao na oba načina pisanja umjesto da se odlučno priklonio samo fonetici. U svome prikazu Kušarove knjižice Maretić u rubrici *Književne obznane* napominje kako je »plan, po kojemu je Kušarova knjižica izragjena, malo čudnovat«, jer daje pravila ne samo foneticima nego i etimolozima. Trebao je etimologiju ostaviti na miru, predbacuje mu Maretić, a i sam na str. VII. govori kako je fonetski način zgodniji za naš jezik, pa je »njegova radnja imala biti tako udešena, da ona od početka do kraja bude neprekidan niz dokaza o prednosti fonetike«.[8]

Na Kušarovu se knjižicu osvrnuo i Vatroslav Jagić[9] napomenom kako se autor ne zadovoljava time da fiksira način pisanja koji se uobičajio, nego daje mnoge prijedloge kako bi se dosljednije pisalo fonetski, pa djelo predstavlja ortografski savjetnik. Pisac je, veli Jagić, žestok fonetičar koji prelazi granice fonetike kako ju je dao Karadžić. To se može vidjeti već i po naslovu knjižice

[5] »Vienac«, 1884, str. 418. Tu osobito brani izgovor *ie, je.*
[6] *N. d.*, str. 236.
[7] *N. d.* str. 238.
[8] »Vienac«, 1889, str. 426—427.
[9] »Archiv für slavische Philologie«, 1891, sv. XXII, str. 279—281.

u kojoj (kao i P. Budmani) piše *hrvacki*, a ne *hrvatski*, kako se pisalo prema Karadžićevoj fonetici. Kušar donosi razne jezičnopsihološke finese, što se može odobriti ukoliko je riječ samo o teoretskim raspravljanjima, ali ako iz toga slijede i neki praktični zaključci za određene promjene u ortografiji, tada bi trebalo pisca osuditi. Jagić veli dalje da cijeni nedosljednost Karadžićevu i Daničićevu i nalazi više praktičnoga smisla u njih nego u glasovno-psihološkim konzekvencijama Kušarovim. Filolozi bi trebali, završava Jagić, da se ugledaju u postupke svojih kolega u velikim zapadnim i istočnoevropskim književnostima te da imaju nešto više obzira i prema nefilološkoj publici za koju pišu.

Maretić je zamjerio Kušaru što njegova knjižica nije »neprekidan niz dokaza o prednosti fonetike«.[10] Čini se da je to bila glavna svrha Maretićeva kada se dao na pisanje djela *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, koja je izišla u Zagrebu[11] 1889, ali kojom nije bio zadovoljan V. Jagić upravo zbog te prenaglašenosti Maretićeve misli, jer tendencija Maretićeve knjige leži u pokušaju »da dokaže, da je u starijim štampanim djelima hrvatske književnosti dolazio pretežno do izražaja fonetski način pisanja«.[12] Sama knjiga govori o povijesti hrvatske latiničke grafije, pa ću se najprije na to osvrnuti.

Maretićeva knjiga o povijesti hrvatske latiničke grafije rađena je marljivo, ali je Maretić čitavu problematiku prikazao mehanički, umjesto da se uživio u čitav splet i prikazao »kako su se oni čestiti ljudi mučili i kako su, naslanjajući se čas na talijanski, čas na njemački i madžarski, pa čak i na ćirilski pravopis, činili raznovrsne pokušaje, da kojekakvim grafičkim kombinacijama u latinskom alfabetu izraze ono, što se u glagoljskom i ćiriličkom pismu izražavalo jednostavnim znakovima«. Jagić, koji je napisao spomenute riječi, s pravom je očekivao da će Maretić priopćiti i obilne izvode iz filoloških i kulturno-povijesnih, vrlo poučnih predgovora u starim i rijetkim knjigama, koje su se jedva gdje mogle naći osim u Zagrebu. Međutim, Maretić »naše drage stare anatomizira s bezobzirnom dosljednošću, ne dajući im nikada da dođu do riječi kao razumna bića«. Maretić je prišao svome poslu s

---

[10] »Vienac«, 1889, str. 426—427. — Maretić upućuje Kušaru i neke jezične prigovore, uostalom neprihvatljive: misli da se Kušar ne bi trebao protiviti pisanju riječi kao *varvarin, vizantijski, Jevrejin,* a ni oblicima *zdravijeh, zdravijem* i sl., kao ni oblicima *sveštenik, sveštenstvo.* Usp. »Vienac«, 1889, str. 426—427. Maretićevi zahtjevi nisu prihvaćeni u hrvatskom književnom jeziku, nego je prevladao Kušarov prijedlog da se piše *barbarin, bizantijski,* a isto tako i kraći oblici *zdravih, zdravim,* kao i oblici *svećenik, svećenstvo.*

[11] Tomo Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima,* Zagreb, 1889.

[12] »Archiv für slavische Philologie«, 1890, sv. XII. Usp. *Izabrani kraći članci V. Jagića,* Zagreb, 1948, str. 485. Iz te ću knjige citirati i druge Jagićeve misli.

malo povijesnog smisla, što će se odraziti i u drugim njegovim pothvatima.

U predgovoru svoje knjige Maretić prigovara starim piscima s njihove neoriginalnosti u reformi grafije. Jagić mu dovodi pred oči i Gajevu reformu, u kojoj se i on ugledao »u azbuke drugijeh naroda«[12], uzimajući češku grafiju kao osnovu svoje reforme. Što je Gajeva reforma ipak prodrla u hrvatsku književnost, treba pripisati više prilikama vremena nego samoj grafijskoj reformi: »Da su naši djedovi u jednom od prijašnjih stoljeća imali isti smisao za književno jedinstvo, što su ga ljudima četrdesetih godina konačno ulile ideje našega vremena, pisali bismo danas mjesto *č* možda *cs* ili *ch* ili *cz*, a bilo bi preuzeto tvrditi, da književnost takvom grafikom nebi bila mogla isto tako napredovati kao što je napredovala sa *č*. Dovoljno je sjetiti se poljske književnosti usprkos znakovima *cz* ili *cs*.«

Ako se dakle i grafijska problematika shvati historijski, nepravedna bi bila Maretićeva osuda naših djedova što ih Jagić uzima u zaštitu i s poštovanjem se klanja njihovim težnjama, jer »neuspjehu njihovih prijedloga nije toliko kriva kakvoća tih prijedloga, koliko nedostatak smisla za jedinstvom književnosti i književnog jezika, koji smo smisao stekli mi, njihovi potomci, poučeni napretkom vremena«.

Ova je digresija bila potrebna da se pokaže kako je Maretić odviše malo razumijevao hrvatsku prošlost, pravopisnu i jezičnu, što dolazi do izražaja i u pisanju gramatike.

Osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća u Hrvatskoj se žustro raspravljalo o prednostima fonološkoga, odnosno morfološkog pravopisa. Odraz je toga stanja i Maretićeva tendencija da dokaže kako je u starijim tiskanim djelima hrvatske književnosti prevladavao fonološki način pisanja. Međutim, »ona opreka, koja se danas s nekim fanatizmom unosi u taj dvostruki princip ... bila je starima sasvim nepoznata«, a ipak Maretić u svome *Predgovoru* ne zna pričati ni o čemu nego o starom sporu između fonološkog i morfonološkog načela. Jagić je također za fonološki pravopis, ali tek »iz razloga oportuniteta«. On je već tada dobro shvatio pretjeranu glorifikaciju »fonetskog« pravopisa. Kasnije su predaleko pošli oni »koji suviše bučnim i zvonkim riječima hvale Karadžićev pravopis« koji je postao »exponent onih jada, što se u hrvatskom obrazovnom svietu nakupio protiv nove njeke kulturne struje«[12a], kako je to iznio Antun Radić. U vezi s tim opet se počela ponavljati krilatica kako Hrvati nemaju svoga jezika i sl.

U vezi s time javljaju se po novinama i određena odbijanja, a Ivo Prodan tiskao je iste godine, 1889, knjigu[13] pod naslovom

---

[12a] Antun Radić, *Sabrana djela*, knj. XV, Zagreb, 1937, str. 37.
[13] Ivo Prodan, *La secchia rapita ili obračun Srba i Hrvata*, Zadar, 1889.

La secchia rapita..., u kojoj odbija tvrdnje da je Karadžić Hrvatima dao književni jezik ili da su Hrvati Srbima »ukrali« jezik, kako su tada govorili neki srpski filolozi. U svojoj knjizi Prodan odlučno traži »etimološki« pravopis, kao što je to prije bio tražio i Pavlinović i drugi neki Dalmatinci. Uz prikaz Kušarove knjige osvrće se Maretić u bilješci i na spomenutu Prodanovu.[14]

U isto doba javljaju se i drugačija mišljenja u prilog »fonetskog« pravopisa. Tako Vjekoslav Klaić[15] nastupa kao branitelj »fonetičara«. »Neće proći ni deset godina«, predviđa Klaić, »a hrvatski će narod zahvalno spominjati nastojanje onih fonetičara i govedara hrvatskih, koji se trude danas oko reforme pravopisa i oko čistoće hrvatskoga stila. Možda će se i tada tko naći te će opisati s nekoliko rieči, koliko su ti čestiti i pametni Hrvati morali podnositi pogrda od rulje puerinaca, koji u časopisu *Hrvatska* pišu sve i svašta, ne znajući bolni, da grdeći hrvatske govedare gađaju u grudi svoga vlastitog proroka. Jer nijedan govedar *Vienčev* nije još nadkrilio dra Antu Starčevića, koji piše *Batina breg* mj. Battenberg, *štojdolder* (Statthalter) mjesto namjesnik, i tako dalje in infinitum...«

Godina 1889. bila je dakle ispunjena raznolikim raspravljanjima o prednostima ili nedostacima fonološkog pisanja. Kao što je rečeno i kako će se još vidjeti iz kasnije vrlo burne rasprave u Saboru u Zagrebu, pri forsiranju fonološkog pravopisa imao je utjecajnu i jaku riječ Armin Pavić[16]. On je, bojeći se protivljenja filologa koji su branili »etimološko« pisanje — kako mu je kasnije prigovorio Eugen Kumičić — kraćim postupkom — u zajednici s političkim i pravopisnim istomišljenicima — uspio te je vlada, nakon tek kratkih savjetovanja, propisala da se fonološki pravopis uvede u škole. Tu je anketu sazvao dr. Stjepan Spevec

---

[14] Maretić nije zadovoljan Prodanovim načinom izlaganja te veli: »Ja nemam nikakve volje voditi polemiku s tijem gospodinom, jer se nazori nas dvojice o pravopisu suviše razlikuju: on motri na pravopis s gledišta političkoga, a ja s gledišta strogo naučnoga.« — »Vienac«, 1889, str. 427.

[15] Vjekoslav Klaić, *Borba za hrvatski pravopis*, »Vienac«, 1889, br. 35, str. 553—554.

[16] Armin Pavić rođen je u Požegi 1844. God. 1898. šef je Odsjeka za bogoštovlje i nastavu kod Hrvatsko-slavonske zemaljske vlade. Usp. Đuro Körbler, »Ljetopis JAZU«, 1914. — Zanimljive su uspomene Tome Matića na Armina Pavića, dok je Matić bio učenik u Požegi: »Na našu maturu je došao povjerenik sveučilišni profesor hrvatske književnosti Armin Pavić, također 'požeško dite'. Kada smo mu se po tadašnjem običaju došli predstaviti, on je u svome govoru istakao 'našu dragu Hrvatsku', a mi smo to među sobom odmah porugljivo komentirali, jer je Pavić bio poznat kao pristaša, pače i saborski zastupnik, Khuenove madžaronske stranke.« Usp. Dr. T. Matić, *Moje đačke uspomene iz požeške gimnazije* (1883—1891), Požega, 1964, str. 14.

(1839—1905), referent pravosudnog i nastavnog odjeljenja Hrvatskog sabora[17].

Profesor Armin Pavić otegao je — čini se — prihvaćanje pravopisnih zaključaka iz 1877, a svojim autoritetom sveučilišnog profesora i akademika vrlo je aktivno djelovao pri donošenju fonetskoga pravopisa, kako svjedoči i dr. Ivan Broz, pisac *Hrvatskoga prvopisa* iz 1892. Kao što razabiremo iz predgovora 2. izdanju *Pravopisa* godine 1893, zaključci se toga vijećanja iz 1877. nisu nikada proveli te je tako »pravopis na veliku štetu ostao u školama kao što je i bio: bez pravila, nikakav«.[18]

2. Uvođenje »fonetskog« pravopisa u hrvatske škole. — Odjeci u stručnim časopisima

Vlada je Brozov pravopis propisala za škole[19] 1892. Iste je godine počeo izlaziti i stručni časopis »Nastavni vjesnik«, pisan, dakako, fonetskim pravopisom, gdje je urednik Tomo Maretić ocijenio Brozov *Hrvatski pravopis* godine 1893[20], hvaleći Brozovo djelo i ističući da je pisac »ovo svoje djelo napisao tako marljivo s takvijem znanjem predmeta« te nimalo ne sumnja »da će ono biti vrlo korisno svima onima, kojima je namijenjeno, a to su oni, koji žele hrvatski valjano pisati fonetičkijem pravopisom«. Tek na nekoliko mjesta, uostalom s nepravom, on prigovara Brozu, npr. što je uvrstio u rječnik i kajkavske riječi *ribič* i *rubača,* a trebalo ih je, po Maretiću, izostaviti.

Odobrava Brozu što je na nekim mjestima odstupio od Karadžićeva pravopisa u prilog etimološkom pravopisu, smatrajući da je ipak bolje pisati npr. *mladca* (gen. od mladac) ili *mlatče* (vokativ od *mlatac*) te veli: »Poradi te koncesije učinjene jasnoći ne možemo ga prekoravati s nedošljednosti, jer je pravopis in ultima analysi stvar dogovora, a u svakom dogovoru ima i mora biti kompromisa. Pravopis nije dogmatika: ako od jednoga ili dvaju pravila učiniš izuzetak, da se onda čitava sistema ruši.«[21] Tu Maretić već nešto popušta od svog intransigentnoga oduševljenja za

---

[17] Stjepan Spevec (1839—1905), sveučilišni profesor i prvi dekan Pravnog fakulteta te drugi rektor Hrvatskog sveučilišta (akad. god. 1875) 1876. Član Hrvatskog sabora i madžaronske unionističke stranke od 1875. do 1891, a od god. 1884. predsjednik Hrvatskog sabora i referent pravosudnog i nastavnog odjeljenja.

[18] *Hrvatski pravopis. Po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu napisao Dr. Ivan Broz, prof. u kr. gimn. zagrebačkoj.* U Zagrebu 1892, drugo izd. 1893.

[19] Propisala je naredbom br. 13836. od 20. X. 1892. — O ovom pitanju usp. i Stjepan Ivšić, *Etimologija i fonetika u našem pravopisu,* »Hrvatski jezik«, 1938/39, knj. I, str. 3—13.

[20] »Nastavni vjesnik«, 1893, str. 172—174.

[21] »Nastavni vjesnik«, 1893, str. 173.

fonetiku. Misao da je pravopis zapravo stvar dogovora podsjeća nas na Jagićev prigovor u ocjeni Maretićeve *Istorije hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima.*

Maretić odobrava i Brozovo nekontrahirano pisanje futura: »Dobro je što pisac uči, neka se piše: *vidjet ću, govorit ćemo,* a ne *vidjeću, govorićemo.*« Sumnja da će slova *đ* i *Đ* prodrijeti u hrvatsku književnost (izvan škole i Jugoslavenske akademije), jer »iskustvo uči da je pravo rekao gotovo pred 100 godina stari A. L. Schlözer veleći, da ljudi nova slova primaju tako nerado kao i nove poreze«.[22]

I Milan Rešetar napisao je[23] prikaz Brozova *Hrvatskog pravopisa,* a na koncu članka dodaje i Jagić da je i on za fonetski pravopis: »Kad bi me tko zapitao koja je ortografija najbolja, ja bih mu odgovorio: ona kojom se većina služi... Samo nipošto načelnih svadja, jer nema ortografije koje bi bila u svemu dosljedna. Ja sam za fonetički pravopis, ali ne iz principa kakva, već iz praktičkih obzira ujedinjenja...« A kada bi trebalo, Jagić smatra da bi bilo bolje da se fonetski princip prije suzi nego proširi, dakle radije da se daju male koncesije etimološkom pravopisu.

Treba reći i to da je iste godine kada se pojavio Brozov pravopis, i Josip Pasarić napisao u »Viencu« u dva nastavka veći članak[24] pod naslovom *O hrvatskom pravopisu,* u kojemu se pokazuje kao odlučan pristaša fonetskog načina pisanja. Pasarić je branio takav način pred etimologijom te je fonetiku rado pozdravio u hrvatskim školama.

List »Hrvatska«[25] 1893, u Zadru, u članku *Iz filoložkoga i srbskoga svieta* donosi već citirane riječi Vatroslava Jagića uz Rešetarovu ocjenu Brozova *Hrvatskog pravopisa,* ističući kako i Jagić smatra da je onaj pravopis najbolji kojega se većina drži, a većina se Hrvata ipak drži etimološkoga pravopisa, te dodaje: »A kod nas se je — bar do sada — pretežno pisalo etimoložki, kako su po prilici pisani neki stariji spomenici, pak između ostalih književnika kako su pisali n.pr. Kačić, bez obzira na njegovu ikavštinu, koja bi ipak jedina zaslužila, da dobije gradjanstvo u knjizi hrvatskoj, jer se ona i sada govori u Hercegovini, Bosni, Dalmaciji, i drugim hrvatskim zemljama — dakle je najraširenija.«

3. Odjeci uvođenja novog pravopisa u saborima u Zagrebu i Zadru u časopisima i novinstvu

Samo desetak dana nakon spomenutog članka u kojemu se odbija fonetski pravopis za hrvatsku književnost, opet se javlja pravopis-

---

[22] *N. d.,* str. 174.
[23] U XV. knjizi »Archiv für slavische Philologie«.
[24] U »Viencu« 1893, str. 712—718 i 729—734.
[25] »Hrvatska«, Zadar, 1893, br. 17—21.

no pitanje, i to u Hrvatskom saboru u Zagrebu.[26] Kako je zanimljivo doznati što se i kako u Saboru o tome raspravljalo, prikazat ću to pobliže.

Pošto je vrlo oštro napao vladinu odluku o uvođenju fonetskog pravopisa u škole, Eugen Kumičić je 21. prosinca 1893. rekao i ovo:

Ja neću glasovati za proračun, jer se je pod današnjim sustavom našlo ljudih, koji misle, da se jednom vladinom naredbom mogu uvesti reforme u pravopisu našega jezika. Dobili smo nekakova nova slova, jer gdjekoji filolog hoće, da na laki način steče slavu, da odmah postane sv. Ćiril. (Na ljevici: Smieh. Odobravanje.)

Kaže se da će nas te novosti približiti srbskoj književnosti. Ja znadem da i Srbi pišu različito. Jezik treba da se razvija, ali slova tako lakoumno mienjati, ja mislim da je to zločin svoje vrsti prema jeziku. Imade svakojakih zločina, a taj se dakako ne može suditi po kaznenom pravu.

Veleučeni g. Armin Pavić... kazao je u proračunskom odboru, da se nije sabralo na okup više jezikoslovacah u anketu, jer da su ih sazvali, nebi se sporazumjeli, nego razišli. S toga je vlada na njegov savjet izdala famoznu naredbu. Bili bi se dakle razišli! To je najbolji dokaz, koliko vriede te novotarije! Ja neznam zašto da ima baš g. prof. Pavić pravo. Zar to nije uvrieda za druge filologe, koji bi se razišli?

Ja neću glasovati niti zato za taj proračun, jer se u našu zemlju uvlači magjarski jezik, jer se koči na prvom mjestu, a nebi smio — ni na drugom, ni na trećem, na nijednom. (Na ljevici: Tako je!)

... Silno treba današnji sustav Srbe. Ljudi, koji priznavaju na taj način srbstvo u Slavoniji, nepriznavaju katolikom u Slavoniji hrvatstvo. Da je ban pravoslavne vjere, ja sam uvjeren, da bi bio Srbin iz Slavonije, a ovako je on Slavonac.

... Slovaci i Rumunji, naši saveznici u Ugarskoj, i oni traže svoju slobodu i neće više da robuju oholom Magjaru.

Ne, vi nećete ugušiti glas Biankinija, Spinčića, Laginje i drugih.

Isti dan uzeo je riječ i dr. Svetislav Šumanović te je o tome rekao:

G. Kumičić izvolio je kazati da neglasuje, da neprima predloga za podlogu specijalne debate, ni radi toga, što se je g. Armin Pavić stavio na stanovište sv. Ćirila, čime pokazuje da bode ćirilica, pa tako uboden ugverio se na fonetiku.

---

[26] *Stenografski zapisnici Sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, šesto godište 1892—1897, dio sa 471. sjednice, održane 21. XII. 1893.

> Ja još nisam čuo i vidio da se je u jednoj državi, u jednom parlamentu... radi jezičnog strogo naučnog pitanja vodila polemika. Kod nas je moguće, jer je vami nauka i politika isto.
>
> ... Nešto je drugoga kod g. Kumičića. Njega boli to, što je g. Pavić izrazio da se fonetikom literatura srbska i hrvatska zbližava. To njega boli, ali toga sbliženja gosp. Kumičić zapriečiti neće (Na desnici: Neće!), a nećete nikada zapriečiti i jamačno ni vi sa cielom svojom politikom i agitacijom. Zašto? Zato, jer se prirodan i istinit razvoj zapriečiti neda, zato jer narodnostna kultura dolazi sa istoka, ona je doniela štokavštinu, ona je doniela i fonetiku. Vi se tomu obraniti nemožete, pa radili što hoćete.[27]

Slijedeći dan uzeo je riječ Tomo Maretić, koji je bio za razdoblje od 1892. do 1897. biran u Hrvatski sabor kao član unionističke madžaronske stranke, u kotaru gospićkom (a isto je tako bio član od 1900. do 1906. u kotaru slunjskom).[27a] Prema *Stenografskom zapisniku Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,* Maretić je rekao:

> Ja ne znam imade li primjera na svietu, da bi se ikada tako neutralno pitanje iznosilo pred političko tielo, da bi se iz toga pitanja pravio takodjer politički kapital. Mi smo u vašim očima veliki griešnici, spočitujte nam dakle prave naše griehe, a ne takve lapalije. Ja znam, da kao kod vas, tako i ovdje kod nas imade gospode, kojim se ne svidja fonetski pravopis, pa ipak nepada nikomu na um, da radi toga vladi što predbacuje.

---

[27] *N. d.,* str. 784.

[27a] Ta je činjenica ostala u neugodnoj uspomeni njegovih studenata, kako je to iznio prof. Stjepan Ivšić u nadgrobnom govoru Tomi Maretiću, govoru koji je pretiskan u »Savremeniku« XXVII/1938 (urednik Luka Perković), na str. 272—274. pod naslovom *Moj posljednji oproštaj s drom Tomom Maretićem.* Tu Ivšić veli: »No toplijeg strujanja između njega (tj. Maretića) i njegovih slušača nije na žalost bilo i zato, što je pokojnik u dva zasjedanja tadašnjeg hrvatskoga sabora god. 1892—1897. i 1900—1906. bio biran na mladeži mrskom unionističkom programu.« — U bilješci prof. Ivšić napisao je i ovo: »Predajući g. uredniku Perkoviću ovaj svoj govor izrečen 18. prošlog mjeseca na Mirogoju (članak je objavljen u ožujku 1938, u br. 3, op. Z. V.) treba da napomenem, da iz njega nisam htio ni ovdje izostaviti ono nekoliko riječi, kojima sam se dotakao pokojnikova političkog djelovanja. Kome se ove moje riječi ne bi svidjele, tomu bih ovo rekao: Poznati francuski publicist P. Bernus pišući u 'Journal des Débats' 11. XI. 1937. o pokojnom Remsayu Mac Donaldu, koji je po njegovu mišljenju mnogo kriv, što je Engleska u današnjem nemoćnom stanju, završio je svoj članak riječima: 'En dehors de la verité il n'y a pas de juste hommage rendu aux morts' (t.j. samo istinu rekavši, dat ćemo pokojnicima pravu poštu).«

Gospodin zastupnik Kumičić je rekao za odredbu visoke vlade, kojom je uvela u škole fonetski pravopis, da je to zločinstvo (zastupnik E. Kumičić: To ja nisam rekao! Zastupnik dr Egersdorfer: Jest, vi ste to rekli! Zastupnik E. Kumičić: Ja sam rekao, da je to zločinstvo svoje vrsti, zločinstvo, atentat na jezik, a ne na domovinu, razumijete li? Zastupnik Egersdorfer: Vi samo slovke lovite. Zastupnik E. Kumičić: To dr. Maretić čini!). Ja sam vas dobro razumio, zločinstvo... (Zastupnik E. Kumičić: ali ne na domovinu!), onda oprostite, ako sam više rekao, nisam htio, oprostite mi (Zastupnik Kumičić: Ja vam opraštam. Smieh). Ova je rieč zločinstvo, gospodo, veoma tvrda osuda g. zastupnika Kumičića, no ona latinska: nil novi sub sole, na ime ni ova osuda g. Kumičića nije nova. Neću reći, da je nju gdje čuo ili je čitao. Ali ja sam prije kojih 10 godinah čitao jednu razpravu ruskog pisca Makuševa, gdje govori o Vuku Stefanoviću Karadžiću, pa je za Vukovu reformu jezika i pravopisa upotriebio istu rieč »zločinstvo«.

... Iz riječi g. Kumičića proizlazilo bi, da će sada taj pravopis »per muss« prodirati u škole i život, po komandi, ali tu ga moram ispraviti. Ovaj pravopis je tek prije godinu danah uveden, a ja sam prije 10 do 12 godinah bio učitelj na gimnaziji zagrebačkoj i jako dobro znam da je velika većina učenikah pisala tim pravopisom, a ja nisam smio ni preporučivati da pišu ovako, jer je onda bio obligatan drugi pravopis, a to isto može g. Kumičić čuti i od drugih učiteljah hrvatskoga jezika. Pak i u sveučilištu našem velika većina budućih srednjoškolskih učiteljah naših djakah pišu bez ikakvoga pritiska ovim pravopisom, i to onakvi koji su inače vatreni pristaše naše poštovane opozicije.[28]

Već 23. prosinca 1893. donosi zadarska »Hrvatska«[29] u članku *Dopis iz Zagreba* osvrt na pravopisna raspravljanja, gdje se veli:

Dozvolite mi, gospodine uredniče, da se nješto pozabavim razpravljanjem Pavića u proračunskom odboru, o toj zlosretnoj fonetici, pa Vas umoljavam ovo par rieči utisnuti... da se razpline nebuloznost nezdravosti nehrvatske. Pravo je iztaknuo zastupnik Jakčin, da nitko nije protivan, da se uzradi na jednoličnosti pravopisa u školi i u vanjskom životu, ali taj pravopis neka bude čisto hrvatski, kako odgovara duhu i naravi jezika, a ne da je proizvod usijanih njekoliko glava, koje idu za nekom umišljenom originalnosti, da se prodiču pred svietom.

[28] *Stenografski zapisnik...*, sv. II, god. 1893, str. 815—816.
[29] »Hrvatska«, Zadar, 1893, br. 22—24.

... Sam Pavić to priznaje, kad u kratko reče, da su to »trice«, a i sbilja cieli taj novi pravopis i nije drugo, nego nagrdjena »trica«, koju bi se imalo jednostavno baciti onamo, odakle je potekla, t. j. u šupljinu ništavnosti. Na komandu uvadjajuć vlada to pisanje, počinila je sbilja teški grieh, pa ako to u školah na »zapovied« biva, narod se i zdravi učenjaci odvraćaju od toga.

A kad je već htjela vlada, da uvede u škole jednolični pravopis, nije smjela povjeriti iznebuha jednomu čovjeku naprosto izradbu toga djela, jer to je vitalno pitanje po knjigu i književnost, pače po prosvjetu i kulturu, a u sebi je stvar prezamašne važnosti, nego se imalo pozvati akademiju, vrstne filologe književnike, pa i ljude iz naroda, da se svi slojevi doma sporazume o tom i izvedu nješto, što bi valjalo, a ne na brzu ruku na vrat na nos — neosnovanu blezgariju takvu propisivati poći — na zapovjed. A to sve se još štitom znanstvenosti uzvija i pokriva!

Ako usijani pravopis Brozov odgovara načelom Pavića, to je lih njegova stvar i budi mu dobar tek! Nu neka znade i uvaži da ga osudjuje i škola i narod.

... Sve što je zdravoga življa hrvatskoga znanstvenoga i narodnog osudjuje tu bljezgariju nehrvatsku, koja u Hrvatskoj zbilja ne proizvadja da rečem po govedarštini Pavićevoj, nikakva »cilta«.

Završavajući taj članak, pisac smatra da bi bilo najbolje kada bi vlada naredila da se taj pravopis ukine, da nestane kao što je došao i da se pozovu stručnjaci koji bi ustanovili koji i kakav pravopis da se uvede, ali koji bi bio hrvatski.

Na kraju se veli: »Vi možete hvaliti 'bana' današnjega i moliti mu za zdravlje, koliko vas volja, ali s tom nespodobom nećete lje doći do jedinstvenog pravopisa ni Vi ni ban, kao što nisu došli ni Srbi, koji se njim odavna služe...« Aludira se dakle na mrskoga bana Khuena koji je stajao iza svega rada Sabora.

Međutim, *Pravopis* je bio uveden u škole, pa se vlast nije mnogo osvrtala na kritike, a godine 1893. izašlo je i II. izdanje (iste je godine i njegov sastavljač Broz umro). Ocijenio ga je J. Benaković, gimnazijski profesor u Vinkovcima.[30] »Ostavljajući drugima, da sude, je li bilo već vrijeme, da se etimologičkome pisanju u nas odlučno zatvore vrata«, dakle sumnjajući donekle u tako radikalan korak i bez konzultiranja širega kruga stručnjaka i književnika, pisac se ograničuje na stručnu ocjenu, pokazujući »što u ovoj knjizi školskoj nije upravo onako, kako bi trebalo da bude«. Među ostalim, recenzent nije zadovoljan digramima što ih Broz

---

[30] »Nastavni vjesnik«, 1894, str. 173—180.

upotrebljava smatrajući da bi osim znaka *đ* trebalo uvesti i mjesto digrama *lj, nj, dž* nova slova, ona koja je uveo Daničić u izdanju Jugoslavenske akademije, tj. *ļ, ń, ǵ*. Pisac Benaković ne smatra kao Broz da se praktički *lj, nj* odvojeno ne izgovaraju, pa je Broz uveo samo znak *đ* mjesto *dj, gj,* a ne i za druge digrame.

Benaković se tu razlikuje od drugih hrvatskih pisaca i filologa, kao što su bili Jagić i Francisko Iveković, koji nisu bili oduševljeni ni znakom *đ,* a dakako nisu odobravali ni druga novija slova. Iveković u predgovoru svoga *Rječnika hrvatskog jezika*[31] uopće ne upotrebljava znak *đ,* nego samo *gj,* smatrajući da se ne smije izravno dirati u latinska slova, a ako se već ne može takvo slovo napraviti, tada je bolje upotrijebiti i digram. Iveković direktno kaže da se »griješi... u načinjenom slovu *đ,* jer se dira u samo Latinsko slovo *d*«, pa smatra da bi trebalo ukinuti »ono ni za kakve zasluge križem odlikovano *đ;* ta niko ga ne upotrebljava osim njekolicine akademika i školske djece...«

Godine 1895. opet se dodiruje pravopisno pitanje na Saboru u Zagrebu. Zastupnik Armin Pavić osvrnuo se na napadaj protiv njega i protiv fonetike. Tada se fonetski pravopis bio raširio već i po dalmatinskim školama, a kako je bio uveden u škole u Bosni i Hercegovini, a onda još prije i u Srbiji, njegova je uporaba bila u školama već općenita.

Stenografski zapisnici Sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije[32] opet bilježe pravopisnu diskusiju u kojoj je Armin Pavić odgovorio na primjedbu brodskoga zastupnika tj. Kumičića, koji je rekao da je protiv proračuna za bogoštovlje i nastavu stoga što je uveden sada u školske knjige »strašan i nesretan pravopis«.

Pavić odgovara da ne zna u čemu bi taj pravopis bio strašan »već ako može biti u tome, što taj način pisanja u našoj literaturi strašno preotimlje maha«. Dodaje kako je taj pravopis služio već mnogo godina u svim srpskim školama i u Srbiji i u Crnoj Gori i u Ugarskoj, a njime su se služili i mnogi đaci u Hrvatskoj, još prije nego što je bio službeno uveden u škole. Kada ga je vlada propisala za škole u Hrvatskoj, »cislatavska ga je vlada, pošto je već služio i u školama u Bosni, primila u škole dalmatinske i istarske, i tako ova ortografija danas služi, može se reći, u svim školama hrvatskim i srbskim, gdje se uči čitati i pisati ovaj naš hrvatski štokavski jezik«. Pavić uz to još dodaje da je takvo fonetsko pisanje preotelo maha i u srpskoj književnosti, znanstvenoj i beletrističkoj i službenoj, tako da bi se na prste mogli izbrojiti oni pisci koji pišu drugačije. To pisanje preotimlje maha i u civilnoj Hrvatskoj, sasvim u znanstvenim raspravama, a prihvatio ga

[31] Zagreb 1901, predgovor.
[32] 1892—1897, sv. IV.

je i »Vienac«, a od novina »Črvena Hrvatska«, »organ poštovane stranke prava«, a i Matica hrvatska, pa i Društvo sv. Jeronima.

Zastupnika najviše smeta vjerojatno prekriženo đ, smatra Pavić, pa nastoji Kumičiću pokazati kako je Gaj reformirao latinicu te za slovo đ uporabio samo nešto drukčiji znak, a osvrće se i na reforme S. Mrkalja, Milovanovića i Karadžića. Aludirajući na Kumičićeve riječi o »zločinstvu posebne vrste«, Pavić veli da su i mnogi reformatori latinice i ćirilice »zločinci osobite vrste, kada ih narod jedne proglasuje svetcima, drugima gradi arkade ili se skrbi, da kosti njihove ... dodju u otadbinu, za koju su tako dično i slavno radili«.[33]

Samo godinu dana nakon spomenutoga Pavićeva govora o pravopisu u Hrvatskom saboru u Zagrebu, i u dalmatinskom se saboru dotiču istoga pitanja. Zastupnik u Zadru smatra kako »glede pravopisa vlada potpuna anarkija, a što je zamjernije, kao da su vlade pozvane, da nam kroje i nameću književni pravopis. U hrvatskim školama danas je uveden pravopis, koji je dala sastaviti samo hrvatska vlada u Zagrebu.« Trebao bi se formirati »jedan strukovni areopag« za izdavanje školskih knjiga, a ne da se to rješava odlukama pristranih ljudi, koji da takve poslove povjeravaju ljudima nevještim i nesposobnima.[34]

Na interpelaciju zastupnika dra Trojanovića, koji je govorio (kao i prije Bjelanović) kako je u školskim knjigama pomiješana fonetika i etimologija, vladin povjerenik Ströll navodno je odgovorio Trojanoviću da fonetika nije odobrena od ministarstva za knjige pučkih učionica. Ali već nešto kasnije ispravlja se ta pogreška: »Odgovarajući Dru Trojanoviću, pokrajinski školski nadzornik Ströll rekao je kao što izvire iz dotičnog brzopisanog izvještaja, da eufonija nije propisana, a naglasio je, da je ministarstvo za bogoštovlje i nastavu naredilo, da se i u pučkim školama ima upotrebiti Brozov fonetički pravopis, po kojem da su i napisane sve knjige za pučke škole.«[35]

Ustajući protiv L. Zore i Borčića, narodni zastupnik Perić tvrdi kako najnovija hajka na školske knjige ide za tim da se prekine veza kulturna i umna između dalmatinskog i zagrebačkog školstva. U tom napadaju nalazi se Zore u istom društvu srpskih i talijanskih listova koji nastoje da pogaze svaku hrvatsku svetinju. Organ Narodne stranke htio bi, veli Perić, da se zabace školske knjige što dolaze iz Zagreba, a da se dalmatinskim stručnjacima povjeri da napišu nove, kako bi u njima bio bolji jezik. Austrijska vlada doista traži da se iz Dalmacije otklone hrvatske zagrebačke knjige, da bi ih zamijenila onima u kojima se hrvatsko ime ne

---

[33] *N. d.*, str. 1891—1893.
[34] »Narodni list«, 1896, br. 89.
[35] *N. d.*, br. 27.

spominje. Uz dužno poštovanje prema Marcelu Kušaru, govornik ipak spominje kako je nakon zagrebačke *Hrvatske čitanke* došla Kušarova *Čitanka*, dakle bez hrvatskoga naziva, što nije ispravno, a u toj se knjizi izbjegava hrvatsko ime i u tekstovima. Iako Dalmacija ima svojih jezičnih lokalizama, treba da pazimo na zajednički književni jezik, koji nam je isti s Hrvatskom.[36] Govornik dakle nema oštrice protiv fonetike koja se upotrebljava u hrvatskim školskim knjigama, zalažući se više za hrvatski duh tih knjiga i za hrvatsko ime.

Dakle iz želje da se i u Dalmaciji upotrebljavaju iste hrvatske knjige kao i u sjevernoj Hrvatskoj, prihvaća se dana situacija s fonološkim pravopisom kojim su pisane školske knjige, pa se to pitanje fonologije kao neprihvatljive u Dalmaciji otupljuje iz spomenutih razloga. Slični su razlozi vodili neke javne radnike i u sjevernoj Hrvatskoj kada se uvodila fonologija u tamošnje škole — razlozi što je ona bila uvedena već u bosansko-hercegovačke škole u vrijeme Kállayevo.

Književnici i časopisi u Hrvatskoj ipak su i dalje pisali morfonološkim, tradicionalnim pravopisom, tako npr. »Obzor«, »Vienac«, »Glas Matice hrvatske« i drugi. Ali bit će razloga da se taj pravopis zamijeni »fonetskim«, kao i da se prihvate morfološke osobine Karadžićeve škole, samo sve je to išlo uz dosta velike sukobe i protivljenja.

II. ZNAČAJNE PRAVOPISNO-JEZIČNE PROMJENE PRI KRAJU 19. STOLJEĆA

1. Prednost »fonetskog« pravopisa, ali i njegovo pretjerano glorificiranje

Pri kraju 19. stoljeća dogodilo se u jeziku nekoliko promjena: bilo je to najprije već spomenuto uvođenje fonološkog pravopisa u škole umjesto dotadašnjega morfonološkog, kojim se pisalo u 19. stoljeću. Uvelo se prema tome i pisanje *ije, je* mjesto dotadašnjega *ie, je* i preuzeli se noviji oblici za pluralne padeže u dativu, lokativu i instrumentalu (*sestrama* — umjesto dotadašnjih starijih oblika: *sestram, sestrah, sestrami*) kao i u genitivu množine (*sestara* — umjesto *sestrah*). Te promjene ponajviše nisu bile identične sa zaključcima Pravopisnog odbora iz 1877. pod predsjedanjem Adolfa Vebera, koji je predložio tek manje promjene prema starijem ilirskom pravopisu.

U to je doba jak utjecaj Karadžićev, čije su ideje bile nazočne i prije, ali ne ovako intenzivno kao potkraj stoljeća.

---

[36] *N. d.*, br. 28.

Hrvatski književni jezik pod utjecajem Karadžićevih ideja, što su ih osobito oštro zastupali »hrvatski vukovci«, dobio je i dosljednije ustrojstvo, osobito s obzirom na novije pluralne oblike što ih je branio i Kuzmanić u Dalmaciji i s obzirom na veću znanstvenu opravdanost novijih i spremnijih filologa, koji su zamijenili starije.

No, uz pozitivne osobine javljaju se i određeni pogledi koji nisu mogli biti samo korisni hrvatskom književnom jeziku. U isticanju prednosti fonološkog načina pisanja vukovci su pretjerivali, kako je to istakao i Jagić. Govorilo se, glorificirajući, kako u Evropi nema savršenijeg pravopisa od Karadžićeva. Antun Radić na to je odgovarao da je fonologija sasvim razumljiva pojava u jeziku koji se tek oblikuje: »Kad bi danas afrički koji narod trebao azbuku, mislim, da bi ju svaki pametniji gimnazijalac složio tako da bi bila 'savršenija' od engleske ili francuske, — jer mu ne bi na putu bile nikakve tradicije...« Zbog toga smatra da predaleko idu oni koji nemaju mjere u hvali Karadžićeve pravopisne reforme. Karadžić je, veli, jednostavno pregazio književnu tradiciju srpsku, pa je imao slobodne ruke. I ilirci su pošli novim putem, odijelivši se od starine, ali je među njima i velika razlika. Oni su pretiskali novim pravopisom stare hrvatske književnike i dali narodu sa zanosom i oduševljenjem svoju vrijednu starinu, dok ton kojim Maretić o njoj govori »neće učiniti, da ta starina ikomu omili«. Aludirajući na Maretićev negativan sud o »grdnoj zbrci« u starijem stanju našega pravopisa (što je Maretić iznio u *Istoriji hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima)*, Radić smatra da to neće dobro utjecati na mladež, dok se o Karadžićevu djelu u svezi s pravopisnom reformom donose neukusni i pretjerani superlativi i tamo gdje im nije mjesto.[37]

Opravdan razlog protiv naglog nadiranja Karadžićeve škole zasnivao se i na neopravdanom zanemarivanju jezične i književne baštine starije hrvatske književnosti, što je moglo dovesti i do krivog i netočnog zaključka da je Karadžić bio jedini učitelj i jedini autoritet, te se u dedukciji mogla stvoriti misao kako Hrvati zapravo i nemaju svoga književnog jezika kada preuzimaju sve samo od Karadžića.

2. Zapuštanje hrvatske jezične baštine

Radić ističe kako se uobičajio neki polemički, ratoborni ton već od početka, kada je Daničić započeo *Rat za srpski jezik i pravopis*, pa je stoga »moguće da je baš Vukova škola i uvela neugodni način raspravljanja u ovu stvar«. Pri svemu tomu nisu odlučivali samo jezični razlozi, nego je »na smjer našega nastojanja oko knji-

---

[37] Antun Radić, *Sabrana djela*, knj. XV, Zagreb, 1937, str. 51—52.

ževnog jezika odlučno djelovao spor između pristaša hrvatske i srbske narodno-političke misli. To je i posve naravski, jer su učitelji i uzori 'Vukovoj školi' bili Srbi, pa se je svako popuštanje zahtjevima te škole smatralo popuštanjem Srbima i njihovim težnjama. A za ovakovo mišljenje bilo je dosta povoda i razloga, osobito onda, od kad su se sve to više počeli javljati glasovi, da hrvatskog književnog jezika i nema. Oni, koji su tako govorili i pisali, mogli su se kako tako upirati na 'Vukovu školu', koja je naš književni jezik konkretno nazivala 'hrvatski ili srpski', a tražila mu uzore u djelima zbilja srbskih pisaca. Dakako, i ako je moguće da će se još tko naći i kazati, da hrvatskog književnog jezika nema, — o tom nije vriedno trošiti rieči.«[38]

Javni život ostao je pri »etimološkom« pisanju, ali s vremenom je fonologija sve više prevladavala. Najdulje i najdosljednije je ustrajao uz morfonološki pravopis Stjepan Radić, koji je tako pisao u *Domu* do kraja života. Kao što je Gaj uveo češki dijakritički sustav i »etimološko« pisanje, tako su, smatra prof. Ivšić, i braća Radić i njihovi sljedbenici ostali dosljedni »etimologičari« ne samo zbog hrvatske tradicije nego i po ugledu na češku okolinu. Stjepan Radić izdao je, doduše, svoj češko-hrvatski rječnik fonološkim načinom, ali je već drugo izdanje tiskao »etimološki«, a odonda je tako pisao do smrti.[39] Ne samo Kumičić nego i drugi književnici ostajali su pri »etimologiji«, a od najpoznatijih učenjaka tako je pisao i dr. Vladimir Mažuranić, Ivanov sin, koji je na taj način tiskao i svoje vrijedne *Prinose za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (1908—1923).

Isti Vladimir Mažuranić izdao je novo izdanje *Pjesama I. Mažuranića,* ali on — prema riječima A. Radića — »s nekom bojazni iznosi u predgovoru ... poglede na jezik svoga oca Ivana Mažuranića koji je smatrao« da je književni jezik hrvatski star... »Njemu je ilirski pokret imao u tom pravcu biti jedino preporod stare knjige hrvatske... On nije vjerovao da ima koje pučko narječje u našem jeziku, koje bi bilo dostojno, da samo po sebi zasjedne mjesto, koje ide književni jezik... On je mislio, da za nas Hrvate valja još donekle preporuka Danteova, neka se ne zanemaruje pribiranje dragocjenosti jezičnih iz svih narječja. Po mnienju Mažuranićevu ne bi se smjela nikad sasvim zatrti uspomena da nam je knjiga nikla na tlu staroga narječja, koje je steklo pravo, da po gdjekojom riečju, gdjekojim oblikom, u pjesništvu pak osobito gdjekojim naglaskom razbije novotariju narječja, makar i najblagoglasnijega... Ivan Mažuranić scienio je, da se je u

---

[38] *Isto,* str. 55.

[39] Usp. Stjepan Ivšić, *Etimologija i fonetika u našem pravopisu,* »Hrvatski jezik«, knj. I, Zagreb, 1938/39, str. 3—13.

jezičnom pitanju i u pjesništvu krenulo putem, koji ne vodi do visine, za kojom je on zaman čeznuo.«[40]

Antun Radić, koji citira spomenute riječi Vladimira o pogledima njegova oca na književni hrvatski jezik, odmah dodaje: »Ako Bogom nadahnuti kovač one karike, koja u *Osmanu* spaja svakom Hrvatu tako milu i slavnu književnu starinu s novim poletom narodnim, ako pjesnik *Smail-age Čengića* ne može pravo suditi o hrvatskom književnom jeziku, onda ja više ne znam, što je književni jezik... Vrlo su karakteristične neke rieči samoga g. Vladimira Mažuranića: 'S nekom bojazni nastavljam...' U normalnim uvjetima Mažuranić ne bi smio imati osjećaj bojazni, nastavlja Radić te ističe kako se jezik suviše kritizira i ukalupljuje samo po Karadžićevoj školi, tako da neki naši filolozi i nefilolozi misle 'da bez Vuka ne možemo nikud nikamo...' A istina je naprotiv ono, kako je mislio Ivan Mažuranić, što je osjećanje svih obrazovanih Hrvata: da je ilirski pokret samo preporod stare hrvatske knjige.«[41]

Za ilustraciju takva stanja možemo spomenuti da je iste godine 1892, kada se pojavio Brozov *Hrvatski pravopis,* tiskana srpska potpuna prerada Šenoina *Zlatareva zlata* u redakciji Mite Đorića. To je izdanje sasvim prerađeno: stilski, gramatički, leksički, tako da je to već drugo djelo. Ako se zadržimo samo na leksiku, možemo zapaziti da je izdavač u velikom broju slučajeva mijenjao Šenoine riječi i zamjenjivao ih drugima.

Umješto Šenoine riječi *novčar* uzima se *menjač* (str. 1), umjesto *kadšto — katkad* (str. 2), umjesto *brijač — brica* (4), *srčanost — junaštvo* (4), *brazgotina — brazda* (5), *ceh — esnaf* (6), *obrana — odbrana* (7), *nu — a* (8), *mudrijašica — mudrica* (7), *graditelj — neimar* (18), *osinjak — gnezdo zolja* (20), *šaš — ševar* (21), *k tomu — sem toga* (21), *grmlje — leštar* (22), *vrč — kondir* (22), *krvnik — dželat* (44), *vlastit — sopstven* (53), *govedina — goveđina* (56), *pohlepan — grabljiv* (61), *skucati — iskamčiti* (72), *tetak — teča* (74), *britva — brijaćica, gizdavac — ponošljivac* (92), *nahuckati — natutkati* (99), *baciti se — prućiti se* (100), *miomiris — miomir* (102), *kositreni tanjur — kalajlija* (106), *gospoština — hatar* (111), *svodilja — podvodnica* (119), *škrinje — kivot* (120), *lubanja — lobanja* (121), *kramarka — čivitarka* (122), *husan — džbun* (134), *prizor — prestava* (169), *kvrga — čvoruga* (201), *kamin — odžaklija* (207), *djelo — preduzeće* (206), *mukli — potmuo* (116), *trunak — parčence* (210), *div — džin* (213), *žezlo — skiptar* (214), *sabor — skupština* (214), *uzglavlje — odmarača* (301), *stup — stub* (313), *bogac — golać* (323) itd.

---

[40] Antun Radić, *n. d.*, str. 33.
[41] Antun Radić, *n. d.*, str. 41.

Priređivač je roman posve prilagodio srpskoj publici s velikom leksičkom, gramatičkom, stilskom, pa i stvarnom adaptacijom. Tako su promijenjena i imena, pa se umjesto Šenoina *Đure* Draškovića pojavljuje *Đorđe*, umjesto *Petra — Pera*, umjesto bana *Berislavića — Borisavljević*, umjesto *Šime — Sima*, a onda umjesto karakterističnih riječi i termina povezanih uz izraze katoličke crkve dolaze nazivi za pravoslavnu, pa je u srpskoj preradi *biskup — vladika, fratar — kaluđer, slika — ikona, svjetiljka — kandilo, svetica — svetiteljka, kaptolska gospoda — gospoda kaluđeri, koludrica — kaluđerica, kršćanin — hrišćanin, Božji sluga — sveštenik, biskupska palica — patarica, kanonička kapa — arhimandritska kamilavka, opat — iguman, svečano ruho — odežda, procesija — litija, Zdravo Marijo — Bogorodice Devo, rediti — zapopiti* i sl.

Šenoino djelo nazvao je »književnim velikanom braće Srba katoličke vere«, a to se svojatanje zapaža i u predgovoru:

> »Nekoliko bezumnika iz te oblasti zavedeni lukavim neprijateljima Srpstva, odrekoše se imena srpskog i rešiše se, da svoje oblasno ime nametnu celom srpskom narodu. Neprijatelji naši to jedva dočekaše, pa ih uzeše pomagati u tom izdajničkom poslu. Oni stvoriše, izmisliše i napisaše istoriju nekakvog hrvatskog naroda, hrvatske države, hrvatskih careva i kraljeva, hrvatskih junaka ... Da malobrojni i lukavi neprijatelji Srpstva nisu u svoje vreme bacili seme razdora među braćom ..., ne bi danas bilo potrebno da prikazujemo publici Avgusta Šenou; on bi i kod nas bio znan i poštovan, kao što je znan i poštovan u naše braće Srba katoličke vere — tako zvanih Hrvata.«[41a]

Takva je atmosfera vladala ne samo izvan Hrvatske, kada se Vladimir Mažuranić u to doba boji iznijeti svoje vlastito mišljenje o jezičnim problemima.

III. TEMELJNA GRAMATIČKA I LEKSIKOGRAFSKA DJELA NOVE ŠKOLE

1. Pojava Maretićeve »Gramatike i stilistike«. — Odobravanja i prigovori

Potkraj 19. stoljeća u Hrvatskoj se forsirano naglašava narodno štokavsko narječje Karadžićeva i Daničićeva jezičnog smjera, pa je Ivan Broz bio uvjeren »da je nastojanje zagrebačke škole bila

---

[41a] *Zlatarevo zlato*, roman, napisao Avgust Šenoa, Beograd, izdanje knjižare D. M. Đorića, 1892, štamp. u štampariji kod »Prosvete« (predgovor).

zabluda i za Hrvate velika šteta«.[41b] Prikazan je i sukob između Vebera i Divkovića i Ivekovića. Ni Divković ni Iveković nisu ispočetka upotrebljavali novijih oblika u deklinaciji, osim u genitivu množine, ali su se tomu pomalo približavali, dok ih upotrebljavaju Maretić i Broz. Godine 1886. pojavljuju se Brozove *Crtice iz hrvatske književnosti* pisane novijim tipom jezika i fonološkim pravopisom.

Uz takve ideje, možemo i tada sporadički zapaziti i težnju da se u hrvatsku književnost ipak uvede ikavski govor. Pisac predgovora za Kačićev *Razgovor ugodni,* za izdanje što se pojavilo 1889. u povodu otkrića spomenika Andriji Kačiću u Zagrebu, kao i toliki drugi franjevci ikavci, još uvijek teže za tim da ikavski govor postane osnova književnog jezika: »Kamo sreće da nenaravno putilo kojemu se Hrvat Kačić ne mogaše priviknuti, osveti nas te da hrvatskoj mladeži rodjenoj u ikavskoj štokavštini, ne namećemo neprirodna govora, koji ju sapinje, i u svesti je ubija, kao da nema ni svoga jezika, kad joj govor za knjige nije.« Dalmatinska bi mladež naprednije i brže koračala u narodnom jeziku kada bi se normirao ikavski književni izgovor. Naš jezik ima tri izgovora, »samo što je hrvatsko ikavsko, najprvo zaselo na književno prestolje, ne samo u starijoj čakavštini, nego i u novijoj štokavštini«.

Pisac predgovora F. G. P., tj. Fra Gabro Puratić na svakom slovu *e* koje je postalo od *jata* stavlja točku, kako bi ga svatko mogao čitati kako želi, a on bi ga rado čitao *i.* Još jedan zaostali prijedlog o posebnom označivanju glasa *jat!*

Ali, to su bile godine kada se spremao fonološki pravopis i kada se težilo ujednačenju književnog jezika na temelju Daničićeve jezične škole, pa su takvi prijedlozi jedva dosezali do pravoga mjesta.

Godine 1891. u povodu izložbe *Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva* u Zagrebu se prvi put pjeva *Lijepa naša domovina* Antuna Mihanovića kao hrvatska himna. (Ona je tiskana 1835. u 10. broju *Danice* novim pravopisom, godine 1846. skladao ju je Josip Runjanin, a 1861. harmonizirao je V. Lichtenegger.) Godinu dana nakon toga, 1892, izlazi Brozov *Hrvatski pravopis,* koji se uskoro uvodi u hrvatske škole.

Godine 1899. objavljena je velika Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika,* a iste godine pojavljuje se i skraćena gramatika za potrebe srednjih škola pod naslovom *Gramatika hrvatskog književnog jezika.* Na veliku se gramatiku osvrnuo Antun Radić u »Obzoru« 1899. i u »Viencu« iste godine, prigovarajući Maretiću što se pri izrađivanju svoga djela oslanjao pretežno ili gotovo jedino na djela Karadžićeva i Dani-

---

[41b] Antun Radić, *n. d.,* str. 57.

čićeva, a zaobišao najpoznatija djela iz hrvatske književnosti.[42] U člancima u »Viencu«[43] Radić je nešto umjereniji, ali ipak Mareticu prigovara što piše gramatiku hrvatskoga književnog jezika, a ignorira hrvatsku književnost ne samo prije Karadžića nego i nakon njega. Hrvatski književni jezik, veli Radić, ne može biti drugo nego jezik hrvatske književnosti, pa tko ignorira tu književnost i jezik, ne može pisati ni gramatiku toga jezika.

Takve misli nije iznio samo Antun Radić nego je u osnovi isti prigovor, zbog uskoće Maretićevih izvora za *Gramatiku*, izrekao i Vatroslav Jagić, tada profesor na sveučilištu u Beču.

Na Maretićevu *Gramatiku* osvrnuo se Jagić u »Archivu für slavische Philologie«.[44] Iako pozitivno ocjenjuje Maretićevu marljivost, njegov ozbiljan trud i rezultate rada, što mu osigurava »u gramatičkoj literaturi Južnih Slavena najistaknutije mjesto«, ipak mu zamjera što je svoje djelo zasnovao isključivo na narodnim pjesmama i pripovijetkama te na Karadžićevim i Daničićevim djelima. Ta polazna Maretićeva točka nikako nije smjela ostati i završna, što njegovoj gramatici daje pečat jednostranosti, po onoj poslovici »Spala knjiga na dva slova«. Ne može se reći, s pravom negoduje Jagić, da pored Karadžića i Daničića nema nitko prava da uživa čast uzorna pisca, a ne može se tvrditi ni to da su Karadžić i Daničić već postigli najviše ciljeve modernog književnog jezika preko kojega se ne bi smjelo ići dalje. Oni su tek utrli put kojim treba koračati naprijed, pa se Maretiću može prigovoriti da je i odviše suzio svoj posao, kao da piše posebno monografiju o jeziku Karadžićevu i Daničićevu. Takvo Maretićevo shvaćanje »pati od unutrašnje proturječnosti«. Maretićev se stav može prihvatiti kao polazna točka, »premda se ne može poreći, da na zapadu, kod Hrvata, korijenje štokavskog književnog jezika seže dublje u prošlost«. Karadžićev je zahvat bio snažan te su njegove tvorevine potisnule i na zapadu tekovine i utjecaje starijih vremena. To Jagić posebno ističe, jer bi se »moglo iz Maretićeve gramatike lako skovati oružje za bestemeljnu tvrdnju, koju su već često ponavljali čak i razboriti ljudi, da su Hrvati uzeli Srbima jezik. Točno je samo to, da je književna štokavština, koja je kod Hrvata živjela prije Vuka pod različitim imenima (hrvatskim, ilirskim, bosan-

---

[42] Antun Radić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, recenzija*, »Obzor«, 1899, br. 114, 146, 147 i 148.

[43] Antun Radić, *Hrvatski književni jezik*, »Vienac«, 1899, str. 456—457, 566—568, 584—585, 599—601, 615—616, 629—631.

[44] Vatroslav Jagić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, »Archiv für slavische Philologie«, Berlin 1900, XXII, str. 263—278. Citirat ću taj Jagićev rad prema *Izabranim kraćim spisima*. Zagreb, 1948. O istom pitanju, Jagićevih prikaza Maretićeve *Gramatike* i Broz-Ivekovićeva *Rječnika*, govorim i u svom članku: *Ima li Vatroslav Jagić zasluga za hrvatski književni jezik*, »Jezik«, 1973—1974, br. 3—4.

skim, dalmatinskim, slavonskim), utjecajem Vukovim i utjecajem njegovih publikacija dobila dosljedniji, narodniji oblik.«

Poželjno je bilo ulaženje i u moderne faze književnog jezika, a za to bi bio dobar izbor modernih pisaca novijega i najnovijega vremena, za što Maretić pokazuje malo smisla. Malo obzira prema novijemu stanju jezika pokazao je Maretić naročito u dijelu gramatike u kojem obrađuje tvorbu riječi. Pogotovu se tu ne može zastupati misao da moderni jezik može ili mora u tvorbi riječi stati kod Karadžića ili Daničića, a Maretić se upravo tu bojažljivo ograđuje od svega što nije našao u Karadžićevim i Daničićevim djelima. Ni u tome jezik nije stao kod te dvojice pisaca, gramatika treba da bude živa i elastična, treba da prati živi književni govor, ali treba da je i normativna, pa da se u dvojnim slučajevima odluči za najčešći gramatički oblik koji treba da postane normativan u književnom jeziku.

Nakon te Maretićeve gramatike moglo bi se, smatra Jagić, govoriti o jedinstvenom književnom jeziku Hrvata i Srba, ali tomu smetaju dvije malenkosti: refleks glasa *jat* u Srba daje *e*, »čime je Beograd otpao od ideala Vukova i Daničićeva, a taj je otpad onda prirodno povukao za sobom i karlovačko-novosadske književnike«. U Hrvata je refleks *jata* dao *ije, je.* Druga je malenkost različito pisanje *gj* i *đ*, čime se stvorila suvišna dubleta.

Maretićeva *Gramatika i stilistika,* kao i njegova školska *Gramatika hrvatskog književnog jezika* (obje iz 1899) rađene su savjesno, opsežno i s mnogo dokumentacije te su kodificirale normu književnog jezika u Hrvatskoj za više desetljeća. Jagićeva opravdana primjedba i zahtjev da se gramatičar mora obazirati i na novije pisce tek je polagano nailazila na opće odobravanje.

2. Broz-Ivekovićev »Rječnik«. — Radićeva i Jagićeva ocjena

God. 1901. pojavilo se važno leksikografsko djelo, koje je na sebe odmah svratilo opću pozornost. Bio je to *Rječnik hrvatskog jezika* Ivana Broza i Franciska Ivekovića, događaj u našoj kulturnoj i jezičnoj povijesti. Iako je Antun Radić[45] bio zadovoljan što se to leksikografsko djelo pojavilo, ipak je prigovorio što je u rječniku preuzak izbor iz ispisanih djela te što mnoge riječi nedostaju.

Još je konkretniji i oštriji kritičar bio Vatroslav Jagić. Jagić je iznio ispravnu misao kako nemamo moderan, cjelovit rječnik koji se ne bi kretao u »uskim granicama onoga bogatstva riječi, koje je oko polovice 19. stoljeća bilo zastupano u II. izdanju Vukova rječnika«. Već je Šulekov *Njemačko-hrvatski rječnik* znatno proširio okvire književnog jezika za tadašnje moderne kulturne

[45] Antun Radić, *Rječnik hrvatskog jezika, recenzija,* »Obzor«, Zagreb, 1901, br. 103, str. 1—2.

potrebe, ističe nekadašnji pristaša Zagrebačke filološke škole i nekadašnji Šulekov suradnik pri izradi znanstvene terminologije. Očekivao je da će takav jedan cjelovitiji i opsežniji rječnik biti Brozov i Ivekovićev, ali je on koncipiran drugačije, jer je to ipak pretežno »komentirani Vuk«, frazeološki proširen. To ipak nije dovoljno, jer »ograničavanje riječi i frazeologije na dva pisca daje rječniku još jednostraniji oblik nego gramatika«[46].

Iveković je postupio preusko. Leksikalno naš jezik nije ni izdaleka tako učvršćen kao gramatički, a »daroviti pisci i pjesnici bili su uvijek i svuda glavni nosioci i unapređivači književnog jezika«. A svakom je darovitom piscu slobodno da književni jezik obogaćuje iz vrela svoje stvaralačke snage. Da je tako postupao, mogao je Iveković stvoriti sasvim drugačije djelo.

U rječniku nedostaju vrlo mnoge riječi koje su u uporabi u književnosti. Ako se usporedi bilo koja pripovijetka iz narodnog života ili književno-znanstvena rasprava s građom što je sadrži Broz-Ivekovićev *Rječnik hrvatskog jezika,* neće se u njemu moći naći mnoge obične riječi: *bitnost, časopis, dodir, doživljaj, dražestan, grčevit, hujati, izdvojiti se, jezovit, kopkati, mrzovolja, nadoknađivati, nedoumica, neostvaren, neophodan, netremice, očaj, odbljesak, odvratan, osjećaj* itd.

Analizira li se Mažuranićev jezik u *Smrti Smail-age,* u 1134 stiha se nalazi velik broj riječi što ih nema *Rječnik: agovanje, odmazditi, ratoboran, ini, pokročiti, kišovit, uskratiti, biserak, lakokril, natkriliti, polaznik, pjesanca,* itd.

Pročitavši tek pedeset stranica iz Šenoina *Prosjaka Luke,* dakle iz djela popularnog i već tada gotovo klasičnog hrvatskog pisca, možemo konstatirati kako *Rječnik* ne sadrži mnogo riječi što ih upotrebljava Šenoa: *drvenjara, krović, pravdaš, poštenjak, zgrbljen, kaputić, zapiskutati, smetište, zaklimati, trznuti, papirnat, krstitke, istrusiti, nehajno, dječarac, oduran, novorođenče, prijaznost, priuštiti, smilovanje, psetance, mljekarica, proštenje, sitniš, grmlje, djetić, samilost, letimice, nizbrdice, ovisok, kržljavac, licitar, nahuškati, prokšen* itd.

Šenoa je hrvatski pisac koji se mnogo čita, s bogatim rječnikom, pa bi takve riječi doista trebale ući u *Rječnik hrvatskog jezika,* makar pokoja i ne bila besprijekorna. Ta je bogata građa barem toliko vrijedna koliko i mnogi drugi nepotrebni izrazi u *Rječniku* (turcizmi, vulgarne riječi preuzete iz Karadžićeva *Rječnika).* Šenoa je ocrtao provincijalnu Hrvatsku te je imao isto toliko pravo njegovati lokalnu boju kao Ljubiša, Vrčević ili Milićević, jer svi pisci treba da u jednakoj mjeri uđu u rječnik modernog

---

[46] Vatroslav Jagić, *Rječnik hrvatskog jezika. Sakupili i obradili Dr F. Iveković i Dr I. Broz,* »Archiv für slavische Philogie«, XXIII — 1901 i XXIV — — 1902. Cit. prema V. Jagić, *Izabrani kraći spisi,* str. 548—557 i 558—571. Odavde će biti citirane sve Jagićeve riječi u toj diskusiji.

jezika. Iz istih razloga nedostatak je *Rječnika* što se u njemu ne mogu naći mnoge riječi što ih upotrebljava, na primjer, Mihovil Pavlinović, dobar znalac narodnog jezika: *mrzovoljan, gudnja, okosnica, slavlje, kolje, povlastica, zadužbina, sjaj, smaliti se, umaknuti, svetogrdan, zagriznuti, praznoruk, jal, pomirljiv, silnik, okrepa, zlokobnik, zaklonište, pohlepa, radišan, izdrečiti, praznovjerje, zapupiti, podjarivati, zrenik* i dr.

Broz-Ivekovićevu *Rječniku* ne može biti prvotna zadaća da popularizira Karadžićevo i Daničićevo djelo u zapadnim krajevima, jer »Vukov i Daničićev jezik sad već ne dotječe; kulturni je razvoj Hrvata i Srba sad već prerastao te haljine, i zadaća se modernog rječnika baš i sastoji u tom, da o rastenju jezičnog blaga vodi u punoj mjeri računa«. Stoga mu čitavo djelo Broza i Ivekovića ostavlja »utisak zastarjela poduzeća, koje slabo odgovara današnjim potrebama«.

Da bi se zornije prikazala gledišta Jagića i Ivekovića, zanimljivo će biti iznijeti razloge što ih sebi u korist iznosi Iveković. Tako će se spoznati njegovi pogledi na jezik koji su, u usporedbi prema Jagiću, znatno konzervativniji i uži. Tu su se sukobila dva pogleda na našu leksikografiju i na probleme književnog jezika s obzirom na njegovu leksičku stranu. Prevladalo je životnije Jagićevo mišljenje.

Prelistamo li odgovore što ih je iznio Iveković u svoju obranu, primijetit ćemo da je on pod golemim, gotovo ropskim utjecajem Daničićevim: ono što je u Daničića ispravno, u to se ni Iveković nikada ne usuđuje dirati, ni u pojedinostima. Jagić, koji je također cijenio rad Đ. Daničića, svoga prijatelja i druga u Akademiji u Zagrebu, ipak samostalno i kritički promatra određene Daničićeve pretjerane postupke u leksičkim pitanjima.

Iveković se (kao ni Daničić) ne slaže[47] s Jagićevom pohvalom Šulekova *Njemačko-hrvatskog rječnika* iz 1860, napominjući kako je iz samih »usta Daničićevih« čuo da je taj rječnik našem jeziku

---

[47] »Vienac«, 1902, br. 4, br. 20 i br. 21. — Iveković je dakle u više navrata polemizirao s Jagićem, to više što je Jagićeva kritika (prva) objavljena u srpskom prijevodu pretiskana u isto vrijeme u »Kolu«, književnom i naučnom listu beogradskom 1901, u novembarskom broju, na str. 548—557. — Iveković u svojim prilozima najprije iznosi historijat toga *Rječnika* i veli da je do zamisli o izdavanju toga djela došlo u Matici hrvatskoj na taj način, što bi se latinicom pretiskao Karadžićev *Rječnik* pa se tadašnji Matičin tajnik stao o tome dogovarati s Brozom. Broz je tada mislio da bi u tom slučaju rječnik trebalo popuniti barem riječima iz djela Karadžića i Daničića, jer se u njihovim djelima kao i u narodnim umotvorinama što su ih izdali nalazi mnogo riječi što ih nema u Karadžićevu *Rječniku*, pogotovu ne u Daničićevim djelima. Iveković odbija prigovor Jagićev da bi to djelo bilo tek »komentirani Karadžić« ili »frazeološki proširen Karadžić«, ima u njihovu *Rječniku* 11.241 riječ više nego što ih ima Vukov *Rječnik*. — Nakon tog Ivekovićeva članka uslijedio je drugi prikaz Jagićev, a nakon njega još dva Ivekovićeva u »Viencu«, u br. 20. i 21.

mnogo naudio. Šulek je, smatra hrvatski vukovac, bio na krivom putu kada je mislio da svakoj njemačkoj riječi mora odgovarati hrvatska riječ, a uzimao je mnoge riječi iz češkoga i ruskog jezika. Kako to nije posebno naznačio, naši ljudi drže mnoge takve riječi za narodne iako one to nisu. Kao primjer navodi Iveković njemačku riječ *frisch*, za koju je Šulek uveo rusku riječ *svjež* (svježe voće, cvijeće) te su je i drugi prihvatili, dok Iveković umjesto nje predlaže *prijesan*, pa i *frišak*, *frižak*, što je, veli, ipak bolje nego rusko *svjež*, koja je riječ »po zvuku i korijenu posve tugja«.

Iveković ne dijeli Jagićeve sudove, pa smatra da protiv Jagićeva modernog jezika kako ga je iznio u svojoj kritici, treba da ustanu svi ljubitelji čistog narodnog jezika. Ne priznaje Jagićev sud da je Daničić bio prestrog i jednostran pri odabiranju pisaca za Akademijin *Rječnik*. Naprotiv, Iveković je čak indigniran što Jagić nema i u tome najbolje mišljenje o Daničićevoj ocjeni modernih riječi. Iveković smatra da Daničić nije bio pretjerano strog i jednostran, kako ga je okarakterizirao Jagić, nego je bio, po Ivekoviću, zabrinut »za karakter čistoga jezika našega«.

Kako Šulek nije bježao ni od kajkavskih ni od čakavskih riječi[47a] kao ni od posuđenica ni od kovanja novih riječi, Iveković se zgraža što mu »jedan Jagić« spočitava što nije ispisao i Šulekov *Rječnik njemačko-hrvatski*, a on nije htio, veli, uzimati ne samo iz Šulekova *Njemačko-hrvatskog* nego ni iz *Rječnika znanstvenog nazivlja*.

Makar hrvatski vukovci i Daničić nisu bili skloni Šulekovim leksičkim pogledima te ga Daničić nije upotrebljavao za Akademijin *Rječnik*, pa ni Iveković za svoj *Rječnik hrvatskog jezika*, ipak je daljnji razvoj pokazao kako su umjereni šulekovski zahvati bili potrebni.

Još jedna činjenica karakterizira rad hrvatskoga vukovca. Iveković nije mogao shvatiti da je darovitu piscu slobodno da »jezik kao organ književnosti i njenu količinu riječi umnožava iz bogatog izvora svoje stvaralačke snage«. Takve su misli za hrvatskog leksikografa bile već gotovo bogohulne, te ne može zamisliti da »pustimo kojekakvim žutokljuncima da... umnožavaju riječi po dragoj volji svojoj nevezanim nimalo za ono što je bilo prije njih«. A ipak su ti Ivekovićevi »žutokljunci« — što je sasvim razumljivo

[47a] Iveković je i nepravedan prema Jagiću, pa i zagrižljiv. Da bi Jagića doveo u zabunu, pita ga ironički, je li svoje prijatelje, obrađivače rječnika u Beogradu, uputio da ekscerpiraju »moderne pisce Hrvatske za nj?« Ako toga nije učinio — već likuje zluradi Jagićev kritičar — onda razlikuje jezik hrvatski od srpskoga, »pa hoće da ima svaki svoj rječnik; valja da me zato i potiskuje toliko na pisce, koji su rogjeni čakavci i kajkavci, i kojima iz pisanja svaki čas izviri zavičaj njihov«. To je već insinuacija prema Jagiću i ujedno nerazumijevanje leksičkog blaga hrvatskih pisaca iz raznih krajeva.

u svim književnostima — bogatili, tko više, tko manje, hrvatski vokabular.

3. Jagićevo sveobuhvatnije i dublje shvaćanje gramatičkih i leksikografskih pitanja, ali iz daljine

Jagić se slagao s osnovnim pogledima vukovaca, ali se od njih po svojim finim shvaćanjima za prava književnog jezika i udaljavao. Spomenutom svojom kritikom pokazao je Jagić dublje shvaćanje ne samo leksikografskog i gramatičkog problema nego i književnog jezika i književnog izraza uopće. Da je Jagić potkraj 19. stoljeća radio sam na sličnom poslu, vjerojatno bismo dobili šire i potpunije leksikografsko djelo, iako se ni Broz-Ivekovićevu *Rječniku* ne može zanijekati rigoroznost i pedantnost u poslu. Uostalom, taj je *Rječnik* dugo vremena ostao našim najboljim rječnikom. Jagić na probleme književnog jezika gleda elastičnije i sveobuhvatnije, s osjećajem za hrvatsku jezičnu i pravopisnu prošlost, što je nedostajalo i Maretiću i Ivekoviću, ne odbacujući značenje ni književnika njegova naraštaja, za što spomenuti naši jezičari također nisu imali mnogo sluha, suviše zakopani u Karadžićeve i Daničićeve spise.

Da je Jagić ostao u Zagrebu ili da se vratio zauzevši ponuđeno mjesto na Zagrebačkom sveučilištu, vjerojatno bi predlagao koncem 19. stoljeća adekvatnija rješenja. Možda je mogao poći »za tri koraka dalje od Vuka pa pomoći izgraditi hrvatsku književnu *koiné* onako, kako su Srbi izgrađivali svoju ili još više, raditi na njihovu ujedinjavanju onako, kako je na njem Vuk radio«.[48]

Međutim, u to je doba Jagić bio u Beču, radio je kao slavist široka raspona, pišući o mnogim problemima, dajući uvijek i ponovo nove poticaje drugima, otvarajući nove putove, ulazeći lako u najrazličitiju problematiku. To je, očito, bila Jagićeva velika prednost, ali u određenom smislu i nedostatak s obzirom na tadanje potrebe njegova materinskog jezika:

> »U tome je njegovo opće značenje za slavistiku, kojoj je dao mnogo, i njegovo značenje za kroatistiku, kojoj je dao manje nego što je mogao i — trebao — dati. Da se kojom srećom — kao Brückner — znao ograničiti u opsegu i više posvetiti svojoj domovini, možda bismo i mi danas imali djela kao što su 'Dzieje kultury polskiej' ili 'Encyklopedja staropolska' ili dobar pregled starije (glagolske i ćirilske) književnosti ili makar svoj etimologijski rječnik, kao što to danas imaju Poljaci, ovako — na izmaku jednoga doba on je davao svima, da u drugom, koje je (sa F. De Saussureom) bilo na pomolu, bude od mnogih brzo zaboravljen.«[49]

---

[48] Josip Hamm, *Vatroslav Jagić i Poljaci,* »Rad JAZU«, sv. 282, str. 97.
[49] Josip Hamm, *n. d.*, str. 91.

Jagić je rastao u hrvatskoj sredini s istančanim smislom za njezinu jezičnu i književnu prošlost i za njezine tadašnje jezične potrebe. Ta stvarnost koju je duboko doživio, zatim širok lingvistički pogled i fin osjećaj za potrebe književnog izraza redovito su ga usmjeravali na realne ocjene i objektivno prosuđivanje problema književnog jezika u konkretnostima i onda kada za to nije uvijek nalazio adekvatnih opravdanja. Njegove sugestije u stvarnom usmjeravanju hrvatskoga književnog jezika išle su u smjeru njegova organskog razvitka.

Iako je bio za osnovne poteze hrvatskih vukovaca, Jagić se ipak izdigao iznad njihove uskoće, nepriznavanja kontinuiteta hrvatskoga jezičnog izraza i njihove pretjeranosti i suvišne adorativnosti Karadžićeva i Daničićeva djela. Međutim, Jagićevih savjeta neće se držati ni Maretić ni Iveković, barem ne u prvoj fazi svoga rada. Mladi Broz prihvaća već rano fonološki pravopis i novije oblike u deklinaciji, pa tim jezikom objavljuje 1886. i svoje *Crtice iz hrvatske književnosti,*[50] ali ima elastičnije poglede na književni jezik, priznajući i hrvatsku književnu baštinu i ističući posebno hrvatstvo dubrovačkih književnika Dinka Zlatarića i drugih, čemu se usprotivio Maretić.[51] Jedan je kritičar u »Viencu«[52] istakao izvrstan Brozov jezik, naravan i lak, protiveći se suvišnom isticanju da je Broz kajkavac; naprotiv, misli isti kritičar V. u »Viencu«, u Maretićevu se jeziku osjeća forsiranost, što zaključuje po »onome mučnom prijelazu od manirirane škole do zdravog naravskog pisanja, kako se to opaža« kod Maretića.

---

[50] *Crtice iz hrvatske književnosti.* Napisao Ivan Broz, Zagreb 1886. i 1888.

[51] Maretić nije bio zadovoljan ni imenom Brozova djela, zbog toga što u djelu premalo upotrebljava srpsko ime, a ne priznaje ni one razloge za hrvatstvo starijih pisaca što ih Broz navodi. Broz mu na sve to odgovara u II. dijelu svoje knjige. S obzirom na ime Broz se opravdava: »G. recensent prekorava me, što nijesam svojih Crtica nazvao Crtice iz hrvatske i s r p s k e književnosti, i uopće što tvrdujem sa imenom srpskim... Prihvativši sasvim mišljenje Daničićevo (vidi I. sv. str. 164—166), ja sam i time već pokazao, koliko cijenim ime srpsko, a da pored toga još svaki put kad spominjem *hrvatski* dodam: *ili srpski,* to niti je ko činio, niti može tražiti da se u napredak čini, a napose ne može se to činiti u ovakvoj knjizi kao ova što je. Ja nijesam nigda zatajio niti ću kad zatajiti što je srpsko, a kamo da ono što je srpsko proturavam među Hrvate pod hrvatskim imenom! Čime se god ponose Srbi, ponosim se i ja, jer sam Hrvat. Meni smeta ono *ili,* koje kao da me svak čas sjeća, da su Hrvati i Srbi dvoje a ne jedno. ... Čini se da g. recensent odbija na moje tobože pretjerano hrvatstvo i ono što sam ... rekao za Dubrovčanina Zlatarića, i kao da se žali na mene, što nijesam imao na umu, da je Zlatarić samo iz *kurtoasije* prema *hrvatskome* velikašu Gjurgju Zrinjskome mogao reći: 'Stavih se za tijem s jednakom požudom učinit *hrvatsku* Grkinju Elektru Sofoklovu.' A odakle zna g. recensent da je Zlatarić *samo* iz kurtoasije mogao govoriti o *hrvatskoj* Elektri?... Ja bih sve rekao, da je bilo Zlatariću do kurtoasije, da bi on prije govorio o *slovinskoj* Grkinji Elektri i o *slovinskome* jeziku nego li o *hrvatskoj* Grkinji Elektri i *hrvatskome* jeziku.«

[52] »Vienac«, 1889, str. 478. Inicijalom V. potpisan članak.

Određena umjerenost odlika je dakle Ivana Broza, kojemu su povjerili izradu fonološkoga pravopisa. Po tome se on približava u nekim svojim pogledima više Vatroslavu Jagiću nego Mareticu i Ivekoviću, iako je po drugim nekim osobinama *(Rječnik)* bliži njima.

4. Preuzimanje iz Karadžić-Daničićeve škole — (uglavnom) onoga što je bilo na crti hrvatskoga jezičnog razvoja

Osobine Karadžićeve škole prevladale su, prema tome, koncem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj. Fonološki pravopis što su ga neki napadali, a neki bezgranično i bez mjere hvalili, ustalio se u hrvatskoj književnosti ne odmah devedesetih godina, nego praktički nakon I. svjetskoga rata. Neki su ga devedesetih godina 19. stoljeća odbijali iz političkih razloga, zbog toga što je uveden u hrvatsko školstvo brzim, forsiranim putem, bez dovoljno širokih konzultacija na koje je hrvatska kulturna javnost bila naviknuta, što je uveden u doba mrskoga bana Khuena Héderváryja.

Fonološki način pisanja ipak je prodro u hrvatsku književnost i zato što je primjereniji za naš jezik: »Pismo je samo ruho riječi, pa kao što je za Eskimca toplo teško medvjeđe krzno, a za kojega ekvatorijalca samo pregača, prikladnije ruho od odijela engleskog džentlemena, tako će i jednoj riječi odgovarati bolje ovo, a drugoj ono pismeno ruho«, slikovito će to kasnije rastumačiti prof. Stjepan Ivšić.[53] Naše su riječi takve građe da se čitatelju mogu pokazati onakve kakve smatramo da nam iz usta izlaze, pa ipak od njih ostaje toliko da ih možemo razumjeti. Naše su riječi u usporedbi, na primjer, s francuskima, »seljačke dundare, a francuske često kao nježne gradske gospođice«.[54]

Uostalom fonološko je pisanje u nas staro, i što idemo više u starinu, to je i takvo pisanje češće. To su dokazivali i Vjekoslav Klaić i Josip Pasarić u ovdje već spominjanim svojim člancima. Tada to neki nisu htjeli prihvatiti. Bilo je i drugačijih stručnih mišljenja, ali su pristaše »fonetskog« pravopisa ipak prevagnuli i svojim stručnim razlozima, te je on u hrvatsku književnost definitivno uveden.

Kada se ocjenjuje uloga Tome Maretića kao pisca *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika,* uz već spomenute nedostatke načelne naravi, treba reći da je to djelo ipak pisano marljivo, s mnogo precizna i temeljita proučavanja svojih izvora. Ti su izvori, vidjeli smo, preuski no savjesno obrađeni. To je priznao i Milan Rešetar, koji za književni jezik u Maretićevoj *Gramatici* (II. izd.) veli da je »ne samo pravi i solidni temelj na

---

[53] Stjepan Ivšić, *Etimologija i fonetika u našem pravopisu,* »Hrvatski jezik«, knj. I, 1938/39, br. 1, str. 10.
[54] *Isto,* str. 10.

kojemu se dalje razvija općeni književni jezik, nego je još uvijek i uzor koji, više ili manje, lebdi pred očima svakomu književniku i uopće svakomu obrazovanom čovjeku koji nastoji da dobro piše svojim jezikom«.[55]

Maretić je svoju *Gramatiku* pisao pretežno na osnovi Karadžićevih i Daničićevih djela, a Karadžić je — nema sumnje — štokavsko narječje proučio »bolje od ikoga od njega«, smatra prof. Ivšić, a kako su i Hrvati štokavci, očito je da su i Hrvati mogli od njega mnogo naučiti. Ali se, dakako, ne može reći da su Hrvati od njega preuzeli srpski jezik, jer je »današnji ... hrvatski štokavski književni jezik samo organski nastavak onoga našeg književnog jezika, što smo ga mi imali i prije Vuka, pa je to Vuk, koji je doista otac današnjega *srpskoga* narodnog književnog jezika, i priznao ...«.[56]

Treba reći i to da hrvatski književni jezik nije preuzeo sve ono što je tražila »Vukova škola« potkraj 19. stoljeća u pojedinostima, ako to nije bilo zastupano u hrvatskim novoštokavskim govorima. »Drugim riječima ta je škola pobijedila u onome što je i inače bilo na razvojnoj liniji i *možda* je u samo jednoj pojedinosti uspjela preko toga (zamjena prefiksa *nje* s *ne* u zamjeničkim riječima). No, s druge strane, ta je škola u mnogome naškodila hrvatskoj jezičnoj kulturi, uzrokovala nepotrebne potrese i unijela u hrvatsku filologiju duh najnegativniji u cijeloj hrvatskoj jezičnoj povijesti ...«[57]

Međutim, problemi koji nastaju nadmoćnošću Vukove škole u Hrvatskoj u punoj će mjeri doći do izražaja tek u 20. stoljeću. Stoga ih treba, zajedno s drugim jezičnim pitanjima do prvoga svjetskoga rata, posebno i temeljito prikazati i analizirati u prikazu povijesti hrvatskoga književnog jezika 20. stoljeća.

---

[55] »Slavia« XI/1932, str. 582. Rešetar je tada imao na umu drugo izdanje Maretićeve gramatike, koje se bitno ne razlikuje od prvoga.

[56] Stjepan Ivšić, *Hrvatski književni jezik*, »Hrvatski jezik«, 1938/39, str. 34—35.

[57] Dalibor Brozović, *O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije*, »Radovi Instituta za hrvatsku povijest«, sv. 3, Zagreb, 1973. U povodu 100. godišnjice smrti Ljudevita Gaja, str. 62. — Čitavo bi to razdoblje trebalo ipak potanje, cjelovito, zaokruženo i kritički obraditi.